



संकरित अध्यापनाबाबत मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास

शेख इकबाल रहेमतुल्ला

पीएच. डी. संशोधक विद्यार्थी, शिक्षणशास्त्र विभाग, मुंबई विद्यापीठ

shaikiqbal2006@gmail.com

डॉ. सुनिता मगरे

संशोधन मार्गदर्शिका, प्राध्यापक व विभाग प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

sunita.magre@gmail.com

Paper Received On: 20 JAN 2024

Peer Reviewed On: 28 FEB 2024

Published On: 01 MAR 2024

Abstract

संकरित अध्यापनाचावत शिक्षकांची जागृकतेच्या अभ्यासात घर, शाळा, समाज ह्या तिन्हीचा परिणाम त्यावर होतो. शिक्षकांना नवसंकरित अध्यापन पद्धती संपादनाची संधी दिली व त्यांच्या जोडीला समृद्ध व विविध अनुभव दिले तर सर्वांगीण विकामास चालना मिळेल. समाजाचा सांस्कृतिक वारसा, आर्थिक स्थिती, राजकीय स्थिती व औद्योगिक वातावरण ह्या सर्वांच्याच विकासावर नव अध्यापन पद्धतीचा परिणाम होतो ज्यामुळे कौशल्याधिष्ठीत व्यक्ती निर्माण होईल शालेय व्यवहारात नव्या वाटा निर्माण करावयाच्या आहेत. त्यासाठी वर्गातील शिक्षण व्यवहार बदलावा लागेल इतके दिवस शिक्षक शिकवितात म्हणून विद्यार्थी शिकतात या धामक कल्पनेत आपण होतो परंतु आता शिक्षकाने आपल्या या कल्पनेतून बाहेर पडले पाहिजे व ज्यामध्ये संकरित अध्यापनाचा वापर महत्वाचा ठरतो. मानव हा हेतूपूर्ण ज्ञानप्राप्ती करणारा पाणी आहे. विद्यार्थी हा केवळ ज्ञानाचा स्वीकार कृती न होता ज्ञान निर्मिती करणारा व त्या ज्ञानाचा वापर करता येणारा होणे गरजेचे आहे. यासाठी शिक्षका हा अधिक प्रभावी व कार्यशिल असणे आवश्यक आहे.

संकरित अध्यापनाचावत शिक्षकांची जागृकता विकामनासाठी अध्ययन-अनुभवांचे स्वरूप बदलावे लागेल अध्ययन अनुभवात विविधता आणावी लागेल विद्यार्थ्यांचा कृतिशील सहभाग सतत मिळविण्यासाठी उपक्रम, कृती, प्रात्याक्षिक प्रयोग, निरीक्षण यांचा उपयोग करावा लागेल. गटचर्चा, भाषण, संभाषण भूमिकाभिनय यांसारख्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या अभिव्यक्तिला संधी द्यावी लागेल चाचणी पांच्या द्वारे विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनाचा पडताळा घ्यावा लागेल शाळेतील ज्ञानकोशल्ये फक्त शाळेतील चाचण्या पुरती नव्हे तर प्रत्यक्ष जीवन व्यवहारात उपयोगी पडायची असतील तर त्यामध्ये काळाच्या गरजेनुसार भर घालण्याची क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण केली पाहिजे. महणजेच शाळेत नुसते 'शिकणे' पुरेसे नाही, तर कोणतीही गोष्ट कशी शिकावावी याचेही शिक्षण घेणे महत्वाचे आहे व यासाठी संकरित अध्यापनाचावत शिक्षकांची जागृकता विकसनासाठी उपक्रमकांची सांगडा घालणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना :

"गुरू गोविंद दोनो खडे के लागूँ पाय

बलिहारी गुरू अपने जिन गोविंद दियो बनाय"

गुरू आणि परमेश्वर माझ्यापुढे उभे आहेत मी सर्वात प्रथम कोणाच्या पाया पडू सर्वात प्रथम मी गुरूच्या पाया पडतो. कारण परमेश्वर प्राप्तीसाठी आवश्यक मार्गदर्शन मला गुरूकडून मिळाले शिक्षण मानवाचा तिसरा डोळा आहे. शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षकाची भूमिका महत्वाची असते. मानवास अंधारातून प्रकाशाकडे नेण्याचे महान कार्य शिक्षक करतो. शिक्षक हा शब्द जिज्ञा या संस्कृत धातूपासून आला आहे. शिक्ष अक् म्हणजे शिक्षक शिक्ष म्हणजे शिकण ज्ञान मिळवणे उपदेश करणे होय. प्राचीन काळापासून शिक्षण प्रक्रियेतील शिक्षकाचे स्थान मानाचे महत्वाचे आहे. प्राचीन भारतीय समाजामध्ये गुरुकुल पद्धती होती सर्व शिक्षण रानावनामध्ये जिये गुरूचा आश्रम असेल त्या आश्रमामध्ये दिले जात असे. तेव्हापासून आजतागायत गुरूला म्हणजे शिक्षकाला महत्व आहे.

अनुभव हेच खरे शिक्षण असे संत तुकाराम महाराजांनी म्हटले आहे. शिक्षण म्हणजे ज्ञान देणे एवढाच अर्थ नाही तर शिक्षणाने व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होणे आवश्यक आहे. महात्मा गांधीजींनी सुद्धा म्हटले आहे की, मानवातील उत्कटतेचा शरीर, मन व आत्मा यांचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाने केवळ शारीरिक व बौद्धिक विकास न होता भावनिक आणि सामाजिक विकास व्हायला हवा शिक्षणातून व्यक्तीचे सर्व गुण प्रकट होतात. व्यक्तीच्या अंगी असलेले विविध गुण हे शिक्षणामुळेच विकसित होतात, काही चित्रकार होतात तर काही डॉक्टर इंजिनिअर अधिकारी होतात म्हणजेच विविध व्यक्तींच्या विकासातून समाजाची जडणघडण होत असते. "knowledge is virtue" - सॉक्रेटिस. 'ज्ञान मनुष्य तृतीय नेत्रम्।' 'न ही ज्ञानेनं सदृश्य पवित्र मीह विद्यते जगत्।' (श्रीमद् भगवद्गीता) अर्थातच ज्ञानाशिवाय मनुष्य जगू शकत नाही. "विद्यानेच मनुष्य आले श्रेष्ठत्व या जगामाजी।" ज्ञान मिळविणे ही आज काळाची गरज बनली आहे. आज ज्ञानाचा प्रचंड विस्फोट झालेला आहे या विस्फोटात अज्ञानी व्यक्ती आपले अस्तित्वच हरवून बसलेला आहे. ज्ञानाइतके पवित्र या जगात दुसरे काहीही नाही. शिक्षण म्हणजे आत्मविष्कार व्यक्तीच्या अंतरीक शक्तीचा नैसर्गिक व गतिमान समतोल म्हणजे शिक्षण होईल. शिक्षणाशिवाय कोणतीही व्यक्ती आणि समाज समृद्ध परिपूर्ण स्वाभिमानी जीवन जगू शकत नाही म्हणूनच विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हेच शिक्षणाचे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. त्या दृष्टीने विद्यार्थ्यांचा विकास शिक्षणाद्वारे केला जातो. प्रत्येक सजीवास विविध प्रसंगी ज्ञानप्राप्त होत असते त्यातच आज उपलब्ध माहितीचे विविध मुक्त शैक्षणिक संसाधने महत्वाची व आवश्यक भूमिका बजावत असल्याचे दिसून येते. जगभरातील शिक्षण प्रणाली विविध मुक्त शैक्षणिक संसाधने द्वारे समृद्ध होत आहे. अध्ययन अध्यापनातील नव तंत्राचा वापर अधिकाधिक केल्यामुळे शिक्षणाची समग्र गुणवत्ता विकास व सुधारण्यासाठी लाभदायक आहे. आपल्या देशातील शैक्षणिक प्रगती व ज्ञानाची गरज भागविण्यासाठी संकरीत अध्यापन सहाय्यभूत होत असल्याचे स्पष्ट दिसून येते.

संकरित अध्यापन म्हणजेच अध्ययनामध्ये विविध शैक्षणिक स्त्रोत विविध शैक्षणिक स्त्रोत म्हणजे कोणतेही माध्यमातून अध्ययन अध्यापन व संशोधनासाठी वापरले जाणारी साहित्य सामग्री होय ज्यामध्ये उपलब्ध ऑनलाइन व ऑफलाइन विविध समाज उपयोगी साहित्य सामग्री की जी अध्ययनासाठी व अध्यापनासाठी सहज अथवा विनापरवाना म्हणजेच सर्वासाठी मोफत सहज विनामूल्य विनानिर्बंध उपलब्ध होणारे किंवा आवश्यकतेनुसार वापरता येणारी साहित्य सामग्रीचा वापर होय.

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये शैक्षणिक संसाधने अधिक महत्त्वाचे आहे. दूर शिक्षण व मुक्त शिक्षणामध्ये आज शैक्षणिक संसाधनांचा वापर वाढत आहे ज्यामुळे अध्यापन अधिक प्रभावी होत आहे.

भारतातील शिक्षणक्षेत्रानेही बदलणा-या जगावरोवर चालण्यासाठी आपल्यात अनेक बदल घडवून आणले आहेत. अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तके, अध्यापनपद्धती, अध्यापनसाधने या सर्वांमध्येच खूप बदल झाला आहे. हा बदल स्विकारणा-या राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अनेक शिक्षणसंस्था, विद्यापीठे आणि शिक्षण मंडळांची निर्मिती झाली. शिक्षणासाठी विद्यार्थ्यांना आपल्याकडे ओढण्याची त्यांच्यात स्पर्धा निर्माण झाली. दर्जेदार अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रमाची निर्मिती करणे व चांगल्या शैक्षणिक सुविधा पुरवण्यात या विविध संस्थांमध्ये चढाओढ निर्माण होऊ लागली तर दुसरीकडे विद्यार्थ्यांना व पालकांनाही शिक्षणासाठी योग्य शिक्षणमंडळे व विद्यापीठे निवडण्याचा पर्याय उपलब्ध झाला. अशा प्रकारे शिक्षण क्षेत्राचाही विस्तार होऊन राज्यस्तरापासून राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर शिक्षण देणा-या शिक्षण संस्था पालकांना आता त्यांच्या स्थानिक पातळीपर्यंत उपलब्ध होऊ लागल्या. म्हणूनच त्यांच्यामधून योग्य शिक्षण संस्थेची निवड करण्यासाठी त्यांच्या अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रमात समाविष्ट घटकांच्या अभ्यासाची गरज निर्माण झाली. बदलत्या परिस्थितीनुसार राष्ट्रीय गरजांमध्ये बदल होत असतो, त्यानुसार शैक्षणिक धोरणे बदलावी लागतात. पूर्वीच्या अभ्यासक्रमाचे व पाठ्यक्रमाचे सदयस्थितीच्या दृष्टीने मूल्यमापन करावे लागते. भविष्यातील सामाजिक गरजा लक्षात घेवून अभ्यासक्रम पाठ्यक्रमाची रचना करावी लागते. कोणत्याही विषयाचा अभ्यासक्रम कधीही अंतिम नसतो त्याच्यात कालपरत्वे सतत बदल करावे लागतात. संकरित अध्यापनावायत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन अभ्यास.

ज्ञान मनुष्य तृतीय नेत्रमं! न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्र मिहम वियते जगत !! (श्रीमदभगवत गीता), अर्था तच ज्ञानाइतके पवित्र या जगात दुसरे काहीही नाही शिक्षण म्हणजे आत्माविष्कार, विद्यार्थ्यांमधील पूर्णत्वाचा आविष्कार, व्यक्तीच्या आंतरिक व नैसर्गिक शक्तींचा गतिमान समतोल म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाशिवाय कोणतीही व्यक्ती आणि समाज समृद्ध, परिपूर्ण व स्वाभिमानी जीवन जगू शकत नाही. म्हणूनच विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हेच शिक्षणाचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे. त्या दृष्टीने विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाचा अभ्यास शिक्षणाद्वारे केला जातो. प्रत्येक सजीवास विविध प्रसंगी काहीना काही

कृती सतत करावी लागते. या सजीवांच्या कृती म्हणजेच वर्तन होय. मानवी वर्तन हे गरजांतून घडत असते. गरजांचे समाधान झाले नाहीतर वर्तनाचा समतोल बिघडतो. याचाच अर्थ मानवाचे वर्तन साचेबंद नसून वैविध्यपूर्ण असते. यासाठी शिक्षणामध्ये नवनवीन विषयांचा समावेश केला जातो ज्या मध्ये पर्यावरण शिक्षण, संगणक शिक्षण, कला व कार्यानुभव तसेच परिसर अभ्यास या विषयांचा ही समावेश केलेला आहे पण संकरित अध्यापन पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये ज्ञानाचे संक्रमण झपाट्याने होत असल्याचे दिसून येत नाही. म्हणून शिक्षकांचा संकरित अध्यापनावारत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोनात याचा शोध घेऊन आवश्यक सुधारणा करून शैक्षणिक विकास साधने आवश्यक आहे.

What are the hybrid teaching?

Hybrid teaching is a teaching model that combines face-to-face and online instruction. It can involve:

- Alternating periods: Some days or weeks may alternate between remote and face-to-face teaching.
- Different class mixes: Some classes may be online while others are in-person, or the mix may be 50/50.
- Online activities: Students may participate in online quizzes, discussions, and other activities.
- Personalized learning: Students can work at their own pace and access a variety of online resources.
- Face-to-face engagement: Students can participate in in-person discussions and activities with their peers and instructors.
- Flexible class time: Class periods may be substituted with online or offline activities.

Hybrid teaching became more common during the COVID-19 pandemic when school districts limited classroom sizes. It offers a variety of benefits, including:

- Increased access to higher education
- Addressing students' learning preferences
- Capitalizing on the strengths of both face-to-face and online teaching

However, hybrid teaching requires careful planning to ensure that both formats work well together. Instructors need to be familiar with the strengths of each format and how they can feed into each other.

पारंपारिक शिक्षण पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांना चैतन्यमय वातावरण आणि त्यांचे शिक्षक आणि सहकारी विद्यार्थी प्रदान करतात, जे कोणत्याही मुलाच्या सर्वांगीण वाढीसाठी अत्यंत महत्वाचे असते.

संकरित शिक्षण म्हणजे काय?

हायब्रीड अध्यापन हे एक शैक्षणिक मॉडेल आहे ज्यामध्ये काही विद्यार्थी सामान्यपणे व्याख्यान किंवा सेमिनारमध्ये वैयक्तिकरित्या उपस्थित राहतात, तर काही घरातून अक्षरशः सहभागी होतात.

म्हणून व्याख्याते ऑक्सफर्डमधील डिजिटल साधनांच्या संपूर्ण श्रेणीसह टीम्स किंवा झूम सारख्या साधनांचा वापर करून एकाच वेळी दूरस्थ आणि वैयक्तिक विद्यार्थ्यांना शिकवतात. भिन्नता म्हणून, व्याख्याते विद्यार्थ्यांना वर्गात आणि ऑनलाइन सत्रे वितरीत करण्यासाठी दूरस्थपणे देखील कार्य करू शकतात. संकरित वितरणामध्ये असंख्य भिन्नता आहेत, सामान्यतः खेळात असलेल्या उपकरणांच्या प्रमाणात. या संसाधनांचा उद्देश या भिन्नता स्पष्ट करणे, फायदे आणि आव्हाने हायलाइट करणे आणि संकरित अध्यापनात वापरण्यासाठी निवडी आणि साधने निवडण्यासाठी माहितीपूर्ण मार्गदर्शक प्रदान करणे आहे. काही प्रकरणांमध्ये, हायब्रीड इव्हेंटमध्ये समोरासमोर वर्ग सत्रांना समर्थन देण्यासाठी ऑनलाइन व्यायाम आणि पूर्व-रेकॉर्ड केलेल्या व्हिडिओ सामग्रीसह असिंक्रोनस शिक्षण घटकांचा समावेश असू शकतो – आपल्यापैकी बऱ्याच जणांना या प्रक्रियेचा अलीकडचा महत्त्वपूर्ण अनुभव आहे, लेक्चर बनवण्यासाठी Panoptic आणि Canvas वापरून उपलब्ध.

संकरित दृष्टीकोन दर्जेदार शिक्षण आणि शिकवण्याच्या संधीपर्यंत विद्यार्थ्यांच्या प्रवेशाच्या समस्या सोडवणार नाही. संकरित शिक्षण घेण्यापूर्वी काळजीपूर्वक विचार केला पाहिजे.

तथापि, युनिव्हर्सिटी ओळखते की असे प्रसंग येतात जेव्हा तुम्ही विशिष्ट समस्यांना प्रतिसाद म्हणून हायब्रीड शिकवण्याचा विचार करू शकता. उदाहरणार्थ, कोविड-19 साथीच्या रोगाने लादलेल्या निर्बंधांमुळे, विशेषतः जेथे ते यूकेला प्रवास करण्यास असमर्थ आहेत अशा ठिकाणी विद्यार्थ्यांना अध्यापन आणि शिक्षणासाठी सतत प्रवेश प्रदान करणे.

संकरित अध्यापन सत्राद्वारे चांगला विद्यार्थी अनुभव प्राप्त करणे सोपे नाही आणि सामान्यतः आवश्यक आहे:

- शिक्षकांद्वारे मल्टी-टार्किंग - हायब्रीड तणावमुक्त अनुभवासाठी अनुकूल नाही!
- मदत - चॅटचे निरीक्षण करण्यासाठी आणि दूरस्थ विद्यार्थ्यांना मदत करण्यासाठी तुम्हाला निःसंशयपणे समर्थनाची आवश्यकता असेल.
- री-डिझाइन - तुम्हाला दोन्ही प्रेक्षक विचारात घेण्यासाठी सत्रे पुन्हा-डिझाइन करणे आवश्यक आहे.
- किट - तुम्हाला वर्गात अतिरिक्त IT उपकरणे (उदा. कॅमेरा आणि माइक) आवश्यक असतील.
- आत्मविश्वास - तुम्हाला मजबूत तांत्रिक कौशल्ये आवश्यक असतील आणि आत्मविश्वास बाळगा - गोष्टी चुकीच्या होतील आणि समस्या जागेवर सोडवण्याची क्षमता आवश्यक आहे.
- वेळ - नियोजन आणि सेट अप खूप वेळखाऊ आहे.

संशोधन शीर्षक :

"संकरित अध्यापनाबाबत मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास"

संशोधन समस्या

"संकरित अध्यापनाबाबत मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास"

महत्वाच्या संज्ञांच्या कार्यात्मक व्याख्या :

१. संकरित अध्यापनाबाबत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकता :

"शिक्षणाची प्रक्रिया जी प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा आणि क्षमता पूर्ण करण्यासाठी विविध शिक्षण पद्धतींचे मिश्रण करते यामध्ये शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिगत गरजा समजून घेणे आणि त्यानुसार शिक्षण देणे या संदर्भात शिक्षकाना असलेली माहिती म्हणजे संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकता असे म्हणतात."

संशोधनाची ध्येये

सदर संशोधनाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत :

१. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकता अभ्यासणे.
२. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेतील फरक अभ्यासणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकतेचा अभ्यास करणे.
२. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेतील फरकाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहितके :

१. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत फरक आहे.

संशोधनाची शून्य परिकल्पना :

१. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत लक्षणीय फरक नाही.

संशोधन प्रश्न :

१. संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक शिक्षकांची जागृकता कशी आहे?
२. संकरित अध्यापनादायत स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत फरक किती आहे?

संशोधनाची गरज :

१. संकरित अध्यापनावारत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची जागृकतेचा शोध घेण्यासाठी संशोधन करणे गरजेचे आहे.
२. प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना स्वअध्ययनासाठी गरजेचे आहे.
३. संकरित अध्यापनादायत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोनाची माहिती प्राप्त होण्यासाठी गरजेचे आहे.
४. संकरित अध्यापनाचायत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना आवड निर्माण करण्यासाठी गरजेचे आहे.
५. संकरित अध्यापनावारत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संकल्पना स्पष्ट होण्यासाठी गरजेचे आहे.
६. संकरित अध्यापनावारत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना गोडी निर्माण होण्यासाठी गरजेचे आहे.
७. संकरित अध्यापन संकल्पना व वापर करणे प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना सोपे जाण्यासाठी गरजेचे आहे.
८. संकरित अध्यापन संकल्पना व वापर प्राथमिक प्राथमिक शाळेतील शाळेतील शिक्षकांना समजणे गरजेचे आहे कारण त्यांना त्यांच्या दैनंदिन जीवनात उपयोगी पडेल व आजच्या काळात आवश्यक आहे.

अभ्यासक्रम, पाठयकम, अध्ययन, अध्यापन व शैक्षणिक व्यवस्थापणात नवनवीन ज्ञानाची पर्याप्तता, अभ्यासक्रम व पाठयकमाच्या अंमलबजावणीचा परिणाम, शैक्षणिक समस्यांचे निराकरण, शिक्षण प्रक्रियेतील शास्त्रीय दृष्टीकोण, शैक्षणिक धोरणांची निर्मिती व परिणाम, शिक्षण प्रक्रियेला गतिमानता देणे, शिक्षण प्रक्रियेत व शैक्षणिक परिस्थितीत आवश्यक सकारात्मक बदल करणे तसेच शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारण्यासाठी संशोधन करणे गरजेचे आहे.

संकरित अध्यापनावारत शिक्षकांना अडचणी येत असल्याचे आढळून आले म्हणून अशा शिक्षकांची कारणे जाणून घेण्यासाठी तसेच संकरित अध्यापनादायत प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची जागृकतेचा शोध घेण्यासाठी सदर संशोधनाची गरज आहे.

संशोधनाचे महत्व :

शैक्षणिक प्रक्रियेचा एक महत्त्वपूर्ण भाग म्हणजे शैक्षणिक संशोधन होय शैक्षणिक प्रगती शिक्षण क्षेत्रात काल सुसंगत बदल घडवून आणणे समस्या निराकरण जुन्या संकल्पनांचा नवीन अर्थ प्राप्त करून देणे शैक्षणिक प्रक्रियेला नवीनता प्रदान करणे गतिमानता देणे व ज्ञान शाखेत ज्ञानाचे वृद्धी करणे यासाठी शैक्षणिक संशोधन महत्वाचे ठरते

प्रस्तुत शैक्षणिक संशोधनाचे महत्त्व :

शिक्षणाचा उद्देश विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक, सामाजिक, आर्थिक विकास करणे हा आहे. आळेतून, समाजातून व कूटूंबातून मिळणा-या शिक्षणाने व्यक्ति ही आयुष्यात येणा-या प्रश्नांना तोंड देण्याचा मार्ग शोधत असते. त्यामुळे शिक्षक जर समाधानी असेल तर ते आपले काम अधिक चांगल्याप्रकारे करू शकतात व त्याचा फायदा विद्यार्थी, पालक, शाळा, कुटूंब व समाजाला तसेच शासनाला होईल.

शिक्षकांना शालेय व सामाजिक वातावरणाने इतरांप्रती जागृत राहण्याची स्वतःची जबाबदारी व संकरित अध्यापनाबाबत आधारे शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन समजण्यास मदत होईल संकरित अध्यापनावावत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोनाच्या अभ्यासाने योग्य प्रकारचे नियोजन, संघटन व नियंत्रण ठेवून संकरित अध्यापनाबाबत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन वाढविण्यास तसेच संस्थेच्या प्रगतीसाठी व्यवस्थापनाला करावयाच्या कार्याविषयी सदर संशोधन विषयाची मदत होईल. प्राथमिक शाळेतील मानवी घटक व भौतिक घटकांचे सुसूत्र गुंफन करण्यासाठी संकरित अध्यापनाबाबत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोनाचा अभ्यास योग्य पद्धतीने करता येईल. संकरित अध्यापनादावत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन वाढल्यास यातून शिक्षकांना व्यवसाय समाधान मिळेल व त्याचा परिणाम शिक्षकांच्या स्वप्रतिष्ठेच्या जपवणूकीसाठी उपयोगी ठरेल संकरित अध्यापनावावत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन वाढविण्यासाठी विविध योजना राबविण्यात मदत होईल तसेच अप्रत्यक्षपणे याचा फायदा शिक्षक तसेच शिक्षण प्रणाली व विद्यार्थी यांना होऊन देशाचा शैक्षणिक क्षेत्रातील विकास होण्यास हातभार लागण्यास मदत होईल. शिक्षण हे जीवनाशी संबंधित असल्यामुळे त्याचे ध्येय धोरणे ठरविणे व ही ध्येय धोरणे राबविण्यासाठी देशाची भौगोलिक परिस्थिती, सांपत्तिक स्थिती, आशा आकांक्षा हे सर्व ठरवून अंमलबजावणी करण्यासाठी शैक्षणिक प्रशासनाची आवश्यकता आहे. शैक्षणिक प्रशासन व शालेय प्रवेशा संदर्भात निरनिराळे स्वताःचे अस्तित्व टिकविण्यासाठी व संस्थेच्या वातावरणाचा व इतर घटकांचा अभ्यास करण्यासाठी शिक्षकांची संकरित अध्यापनावावची जागृकता व दृष्टीकोन हा महत्त्वाचा घटक आहे तसेच त्यांना योग्य मदत होईल.

सदर संशोधनाचा उपयोग पाथमिक शिक्षकांना स्वतः मधील संकरित अध्यापनावायची जागृकता व दृष्टीकोन वाढविण्यासाठी उपयोगी ठरेल हे स्वतःतील संकरित अध्यापनावावची जागृकता कळण्यास मदत होईल

संशोधनाची व्याप्ती, मर्यादा व परीमर्यादा :

कालमर्यादा :

व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधन हे सर्व कालखंडासाठी लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधन हे 2022 ते 2024 कालखंडापर्यंत मर्यादित आहे.

आशय :

व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे सर्व शिक्षकांसाठी लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे संकरित अध्यापनावायची जागृकतातेच्या अभ्यासापुरतेच मर्यादित आहे.

माध्यम :

व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे मराठी, हिंदी, उर्दू व इंग्रजी माध्यमासाठी लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे मराठी, हिंदी, उर्दू व इंग्रजी माध्यमांपुरतेच मर्यादित राहिल.

भौगोलिक

व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे सर्व शाळांना लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधन हे मुंबई महानगरपालिकेच्या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांपुरतेच मर्यादित राहिल.

शिक्षक

व्याप्ती : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे सर्व म.न.पाच्या प्राथमिक शिक्षकांसाठी साठी लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे म.न.पाच्या प्राथमिक शिक्षकांसाठी शिक्षकांपुरतेच मर्यादित राहिल.

निष्कर्ष :

व्याप्ती: प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे म.न.पाच्या प्राथमिक शिक्षणासाठी लागू राहतील.

मर्यादा : प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे म.न.पाच्या प्राथमिक शिक्षकांपुरतेच मर्यादित राहतील.

परीमर्यादा:

प्रस्तुत संशोधन हे संकरित अध्यापनाबाबत मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक शिक्षकांच्या जागरूकतेचा अभ्यास या संशोधन समस्या पुरते मर्यादित आहे तसेच प्रस्तुत संशोधनात मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांपुरतेच मर्यादित आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधनासाठी खालील संशोधन साधनांचा वापर करण्यात आला.

१. संकरित अध्यापनाबाबत शिक्षकांची जागरूकता पदनिश्चयनश्रेणी

प्रस्तुत संशोधनासाठी वापरलेली संख्याशास्त्रीय साधने / तंत्रे :

१. कोष्टकीकरण

२. शेकडेवारी

३. 'टी' परीक्षिका

संशोधनाचे निष्कर्ष :

संशोधनाची शून्य परिकल्पना

संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत लक्षणीय फरक नाही.

सारणी मध्ये संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेतील फरकाची लक्षणीयता दर्शविली आहे.

सारणी

संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेतील फरकाची लक्षणीयता

गट	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	स्वाधीनता मात्रा	सारणी मूल्य		'टी' परीक्षेचे गुणोत्तर	सार्थकता स्तर
					0.05	0.01		
स्त्री शिक्षक	260	197	15.70	258	1.96	2.59	1.15	लक्षणीय फरक नाही.
पुरूष शिक्षक	260	198.57	15.37					

'टी' परीक्षेचे अर्थनिर्वचन

वरील सारणीवरून असे दिसून येते की 'टी' मूल्य 1.15 ही 0.05 स्तरावरील कोष्टकीय 'टी' 1.96 पेक्षा कमी आहे म्हणून ही परिकल्पना स्वीकार्य आहे.

अनुमान :

संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत लक्षणीय फरक नाही.

निष्कर्ष :

संकरित अध्यापनाबाबत संकरित अध्यापनावायत मुंबई महानगरपालिका शाळेतील प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकतेत लक्षणीय फरक नाही कारण आज सर्वत्र समानता निर्माण झाल्याने संकरित अध्यापनावायत प्राथमिक स्त्री शिक्षक व पुरूष शिक्षकांच्या जागृकता समान असावी.

संशोधांच्या शिफारशी

संकरित अध्यापनाबाबत शिक्षकांची जागृकता व दृष्टीकोन विकसनासाठी विविध माध्यमांद्वारे प्रयत्न करण्याची गरज आहे यात शासन, शिक्षक, पालक, शाळा, समाज आणि विद्यार्थ्यांची भूमिका महत्त्वपूर्ण ठरते.

अ) विद्यार्थ्यांसाठी

१. विद्यार्थ्यांनी कृतीयुक्त शालेय शिक्षणाचे महत्त्व समजून घ्यावे.
२. विद्यार्थ्यांनी पालक, शिक्षक व समाजाच्या आज्ञांचे काटेकोर पालन करावे.
३. विद्यार्थ्यांनी चांगले ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी स्वयं प्रेरीत असावे व कार्यशिल राहावे.
४. विद्यार्थ्यांनी आपल्या वोधात्मक, भावात्मक व क्रियात्मक विकासाकडे लक्ष द्यावे.
५. विद्यार्थ्यांनी नवीन ज्ञान मिळवण्यासाठी सतत प्रयत्नशिल राहून वेगवेगळ्या स्पर्धांमध्ये भाग घ्यावा व अपयशाने गांगारून न जाता सतत प्रयत्न करावे.

ब) शिक्षकांसाठी

१. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना मुक्त स्वातंत्र्य वातावरणा मध्ये शिकण्याची संधी द्यावी.
२. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना नव नवीन तंत्रांचा व कृतीयुक्त अध्यापन पद्धतीचा वापर करून शिकवावे.
३. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना कृतीयुक्त व कौशल्याधिष्ठीत तसेच मनोरंजनात्मक पद्धतीने शिकवावे.
४. शिक्षकांनी अध्यापनातून विद्यार्थ्यांना उच्च यश मिळविण्यासाठी प्रोत्साहित करावे तसेच आवश्यक ते सकारात्मक कौशल्याधिष्ठीत मार्गदर्शन करावे.
५. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना शालाबाह्य परीक्षांची तसेच कौशल्यात्मक ज्ञान प्राप्तीची माहिती देऊन तयारीसाठी मार्गदर्शन करून शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना अशा प्रकारच्या परीक्षा देण्यासाठी तसेच कौशल्यात्मक ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना उत्साही बनवावे व वेळोवेळी मार्गदर्शन करावे
६. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना वेळोवेळी मार्गदर्शन करून प्रयत्न करावा.
७. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना समजेल अशा पद्धतींचा व शब्दरचनेचा व कोड्यांचा अध्यापनात वापर करावा.
८. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना आवश्यकतेनुसार मार्गदर्शन करावे.
९. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना नियमित मार्गदर्शन करावे.
१०. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना येणा-या अडचण दूर करण्यासाठी अथवा शंका निरासरणासाठी मदत करावी.

क) पालकांसाठी

१. पालकांनी पाल्याला घरा मध्ये मोकळे व प्रेमळ वातावरण निर्माण करून द्यावे.
२. पालकांनी सर्व पाल्याकडे समानतेने बघावे.
३. पालकांनी पाल्याला चांगल्या जीवनाचे महत्त्व समजून सांगावे.
४. पालकांनी पाल्यांना चांगले कौशल्य आत्मसात करण्यासाठी प्रोत्साहित करावे.
५. पालकांनी पाल्यांना नवीन कार्ये करण्यासाठी व नवीन ज्ञान आत्मसात करण्यासाठी प्रोत्साहित करावे

६. पालकांनी घरामध्ये आनंदी व मोकळे वातावरण निर्माण करावे.
७. पालकांनी पाल्यांना कौशल्या विकसनासाठी मार्गदर्शन करून वेळोवेळी सूचना द्याव्या.
८. पालकांनी पाल्यांच्या यशाचा वारंवार पडताळा घेऊन त्यांना अधिक यश मिळविण्यासाठी वातंवार प्रोत्सहान दयावे.

९. पालकांनी पाल्यांना आवश्यक शालेय व कौशल्य विकासासाठी आवश्यक साहित्य वेळोवेळी उपलब्ध करून दयावे.

ड) शाळांसाठी

१. शाळेमध्ये तंत्रज्ञानाधिष्ठीत अध्ययन व अध्यापनाची आवश्यक सोय उपलब्ध असावी.
२. शाळेमध्ये तंत्रज्ञानाचा अध्ययन व अध्यापनात वापर करण्यासाठी शिक्षक व विद्यार्थी प्रशिक्षणाची आवश्यक सोय उपलब्ध असावी.
३. शाळेमध्ये कृती युक्त अध्ययन अध्यापनाची सोय उपलब्ध असावी.
४. शाळेमध्ये कौशल्य विकसनासाठी भौतिक सुविधा उपलब्ध कराव्यात.
५. शाळेमध्ये वार्षिक गुण गौरव समारंभाचे वर्षातून एकदा आयोजन करावे.
६. शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना प्रेरीत करण्यासाठी व त्यांच्या सुप्त गुणांचा विकास करण्यासाठी वेगवेगळ्या विविध शालेय स्पर्धांचे आयोजन करावे.
७. शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांसाठी जीवन कौशल्य विकसनासाठी आवश्यक वातावरण निर्माण करावे.
८. शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना योग्य नियमाचे पालन करणे बंधनकारक असावे तसेच शाळेमध्ये शिस्तवध्द बातावरणाची निर्मिती करावी.
९. शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना प्रेरीत करण्यासाठी शाळेमध्ये कृतीसत्र, चर्चासत्र व मार्गदर्शन वर्गांचे आयोजन करावे.

पुढील संशोधनासाठी विषय :

१. प्राथमिक शाळेतील संकरित अध्यापनावावत शिक्षकांची जागृकता व जीवन कौशल्य विकास, मूल्यांचा विकास यातील सहसंबंधाचा अभ्यास.
३. माध्यमिक शाळेतील संकरित अध्यापनावावत शिक्षकांची जागृकता अभ्यास.
४. उच्च माध्यमिक शाळेतील संकरित अध्यापनादावत शिक्षकांची जागृकता अभ्यास.
५. माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांची संकरित अध्यापनादावत जागृकता व मानसिक, सामाजिक परिस्थिती यातील सहसंबंधाचा अभ्यास.
६. शहरी व ग्रामिण भागातील शिक्षकांची संकरित अध्यापनादावत जागृकता व दृष्टीकोनाचा तौलनिक अभ्यास.

७. विभिन्न शैक्षणिक स्तरावरील शिक्षकांची संकरित अध्यापनावावतच्या ज्ञानाचा अभ्यास ९.
विभिन्न शैक्षणिक स्तरावरील शिक्षकांची संकरित अध्यापनादावत जागृकता व दृष्टीकोनाचा तौलनिक अभ्यास.

संदर्भ ग्रंथ:

- खरात, अ.पा. (१९९०). प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती) पुणे: नूतन प्रकाशन.
जगताप, ह.ना. (१९८८) शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती) पुणे: नूतन प्रकाशन
पंडित, व. वि. (१९८९). शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प (प्रथमावृत्ती) पुणे नूतन प्रकाशन
पाटील, वा. भा. (१९९९). संशोधन पद्धती नागपूर: श्री गणेश प्रकाशन.
भांडारकर, के.म. (२००५) सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे: नूतन प्रकाशन.
भिंताडे, वि.रा. (१९८९) शैक्षणिक संशोधन पद्धती (प्रथमावृत्ती) पुणे: साकेत प्रकाशन. भिंताडे, वि. रा. (१९९९). शैक्षणिक संशोधन पद्धती (द्वितीयावृत्ती) पुणे: नूतन प्रकाशन.
भिंताडे, वि. रा. (२०१०) शैक्षणिक संशोधन पद्धती (चतुर्थावृत्ती) पुणे नूतन प्रकाशन.
भांडारकर, के.म. (२००५) सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र पुणे: नूतन प्रकाशन.
दांडेकर, वा. ना. (१९९७) शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र पुणे विद्या प्रकाशन.
मुळे, रा. व उमाठे, वि. (१९९८). शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे (तृतीयावृत्ती) औरंगाबाद: विद्या चुक्स.
Best, J and Kahn, J. (2003). Research in education (7th Ed.). New Delhi: Prentice-Hall
Garrett, H. E. (1985). Statistics in Psychology and Education (11th Ed.). Vakil, Feffer and Simons Ltd.
Garrett, H.E. (1985) Statistics in Psychology and Education (11th Ed.). Bombay: Vakil's Reffer and Simons Ltd.
Kothari, C. R. (1991). Research Methodology-methods and techniques. New Delhi: Wishwa Prakashan.
Krishnaswami, O.R. and Ranganathan, M. (2006). New Methodology of research in social Science (7th Ed.) Delhi: Himalaya Publishing House.
Koul, L. (1997). Methodology of educational research. New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
NCERT, (2006). Sixth survey of Educational Research. Vol-1, (1993-2000).
Pandya, S (2010). Educational Research. Delhi: APH Publication.
Sharma, R. (1995): Fundamentals of Education research (1st Ed.). Meerut: International Publishing House.
Ahuja, Ram. (2006). Research Methods New Delhi: Rawat Publications.
Chauhan, S. (1996): Advanced Educational Psychology New Delhi: Vikas Publishing House.
Educational Surveys:
Buch, M.B. (1978-1983) Third Survey of Educational Research, New Delhi: NCERT.
Buch, M.B. (1983-1988) Fourth Survey of Educational Research, New Delhi: NCERT
Buch, M.B. (1988-1992) Fifth Survey of Educational Research, Vol.II. New Delhi: NCERT
Guthrie J.W. Encyclopedia of Education (2nd Ed.). P.C.M
Good, C.V. (1959). Dictionary of education. New York: McGraw-Hill Book Company.
Website:
<http://eduresearch.dauniv.ac.in>
<http://en.Wikipedia.org>
www.Cin.org/subject/me.com
www.nmci.org/index.com
www.eric.com
www.wikipedia.org
www.education.nic.in
www.thefeedictionary.com
<http://www.ericsearch.org>
<http://www.memletics.com>
<http://www.usd.edu/tio/tutls/style.htm>
<http://www.en.wikipedia/wiki/Assertiveness>
<http://www.infed.org/biblio/b-explrn.htm>